Nr 16

Justitieutskottets betänkande i anledning av motion angående straffpåföljden vid totalvägran av värnpliktig.

Motionen

Yrkande

I motionen 1973:1082 av herrar Lindkvist (s) och Gustavsson i Nässjö (s) hemställs att riksdagen måtte besluta att hos Kungl. Maj:t begära en översyn av straffpåföljden för totalvägran.

Motivering

Till stöd för yrkandet framhåller motionärerna – som inte ifrågasätter värnpliktslagens grundläggande principer – att det från såväl rent humana som allmänpolitiska synpunkter framstår som tvivelaktigt om fängelsevistelse är acceptabel för de som regel unga totalvägrarna. Enligt motionärerna upplever dessa ungdomar också fängelsevistelserna som personligen förnedrande. Motionärerna ifrågasätter vidare huruvida fängelse för totalvägran står i överensstämmelse med den tidsanda som vi nu upplever och där respekten för den personliga integriteten är starkt dokumenterad. De anser därför att fängelsestraffet för totalvägran nu bör slopas och ersättas med dagsböter eller ett bestämt bötesstraff. Härutöver framhålls att det är av betydelse att utreda om en ändring av tjänstgöringsförhållandena kan nedbringa antalet totalvägrare samt att en sådan utredning kan ligga inom ramen för den översyn av vapenfrilagen varom yrkande framställts i en annan vid årets riksdag väckt motion.

Gällande rätt

Enligt 1 § värnpliktslagen (1941:967) är svensk man värnpliktig från och med det kalenderår under vilket han fyller arton år till och med det under vilket han fyller fyrtiosju år. I vissa fall kan enligt 5 § befrielse medges från värnpliktstjänstgöringen. Vidare kan enligt 1 § lagen (1966:413) om vapenfri tjänst värnpliktig erhålla tillstånd att fullgöra vapenfri tjänst i stället för värnpliktstjänstgöring om bruk av vapen mot annan inte är förenligt med den värnpliktiges allvarliga personliga övertygelse och skulle medföra djup samvetsnöd för honom. Beslut om tillstånd till vapenfri tjänst meddelas av vapenfrinämnden efter utredning i varje särskilt fall.

Angående antalet ärenden hos vapenfrinämnden kan lämnas följande uppgifter.

År	Inkomna ansökningar	Bifallna ansökningar	Avslagna ansökningar	Avskrivna ansökningar
1967	1 112	1 081	100	29
1968	2 033	791	245	86
1969	2 077	715	541	110
1970	2 956	399	974	190
1971	2 622	564	790	337
1972	2 346	1 860	1 177	592

Vapenfri tjänstepliktig skall enligt 2 § lagen om vapenfri tjänst fullgöra tjänst som är betydelsefull för samhället, såsom a) brandtjänst inom civilförsvaret, b) reparationstjänst vid järnvägarna, statens vattenfallsverk eller televerket, c) hälsovårds- eller sjukvårdstjänst inom det allmänt civila medicinalväsendet, d) ekonomi- eller expeditionstjänst vid statlig eller kommunal förvaltning. Vapenfri tjänstepliktig får enligt samma lagrum inte åläggas att tjänstgöra inom krigsmakten, om han inte har förklarat sig villig till detta.

Vapenfri tjänstepliktig får inte övas i bruk av vapen eller åläggas att bära vapen eller ammunition. Det är arbetsmarknadsstyrelsen som bestämmer vilket slag av tjänstgöring som vapenfri tjänstepliktig skall fullgöra. Styrelsen har tillsyn över vapenfria tjänstepliktigas utbildning och tjänstgöring.

Värnpliktig, som ej erhållit tillstånd till vapenfri tjänst, är under tid han i sådan egenskap är tjänstgöringsskyldig vid krigsmakten att anse som krigsman. Enligt 21 kap. 1 § brottsbalken skall krigsman som bl. a. vägrar eller underlåter att lyda förmans befallning dömas för lydnadsbrott till disciplinstraff eller fängelse i högst ett år om det ej är uppenbart att befallningen ej angår tjänsten. Är brottet grovt kan dömas till fängelse i högst fyra år. Vid bedömandet av huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas om befallningen avsett tjänsteåtgärd av större vikt eller om brottet begåtts inför samlad trupp eller förövats av flera i samråd.

Om någon befallning inte givits, men krigsmannen ändock inför förman förklarar att han vägrar fullgöra värnplikt eller bära vapen eller utrustning, kan han bli fälld till ansvar för grovt tjänstefel enligt 21 kap. 18 § brottsbalken (se Nytt Juridiskt Arkiv 1959 s. 202 och 417). För sådant brott stadgas fängelse i högst ett år. För tjänstefel som ej är grovt är påföljden disciplinstraff.

Enligt 2 § lagen (1948:449) om disciplinstraff för krigsmän kan i stället för disciplinstraff ådömas böter, om sistnämnda påföljd är lämpligare än disciplinstraff med hänsyn till den brottsliges tjänstgöringsförhållanden och brottets art.

Straffbestämmelserna i 21 kap. brottsbalken är ej tillämpliga på dem som fullgör vapenfri tjänst. Ansvarsbestämmelser för vapenfria tjänstepliktiga har i stället upptagits i lagen om vapenfri tjänst. Lagen saknar motsvarighet till brottsbalkens bestämmelse om lydnadsbrott men upptar i 16 § ett stadgande om ansvar för tjänstefel. Normalstraffet är böter. Är brottet grovt skall fängelse i högst ett år ådömas. I praxis har totalvägran av vapenfri tjänstepliktig bedömts som grovt tjänstefel (se NJA 1968 s. 294).

Angående antalet fall av totalvägran av krigsmän och vapenfria tjänstepliktiga kan lämnas följande uppgifter. Siffra inom parentes anger antalet fall där vederbörande sökt men ej beviljats tillstånd till vapenfri tjänst. Uppgifterna, vilka erhållits från försvarsdepartementet och arbetsmarknadsstyrelsen, omfattar ej medlemmar av Jehovas vittnen, vilka sedan 1967 regelmässigt frikallas från värnpliktstjänstgöring.

År	Första-gångs-vägrare	Andra-gångs-vägrare	Tredje-gångs-vägrare	Fjärde-gångs-vägrare	Totalt
Krigsmän					
1968					107
1969					316
1970	698 (162)	64 (24)	8 (3)	2	772
1971	669 (148)	63 (22)	7 (2)	–	739
1972	579 (172)	146 (42)	9 (4)	–	734
Vapenfria tjänstepliktiga					
1968	29	2	1	–	32
1969	21	4	2	–	27
1970	63	3	–	–	66
1971	28	19	3	1	51
1972	52	24	2	1	79

I anslutning till dessa uppgifter kan nämnas att värnpliktig som totalvägrat tre gånger ej brukar inkallas till ny tjänstgöring.

Vid straffmätningen i mål angående totalvägran görs i praxis ej åtskillnad mellan krigsmän och vapenfria tjänstepliktiga. I regel ådöms en månads fängelse för totalvägran första gången, två månader för andra gången och tre månader för tredje gången. Är omständigheterna vid brottet mildrande kan böter ifrågakomma (se NJA 1966 s. 123). Villkorlig dom eller skyddstillsyn tillämpas av hänsyn till allmän laglydnad endast undantagsvis.

Frågans tidigare behandling

Före 1948 års lagstiftning om brott mot staten och allmänheten gällde för krigsmakten en fristående strafflag. Strafflagen för krigsmakten, som tillkom år 1914, var tillämplig på såväl krigsmän som vissa civilanställda vid krigsmakten. För lydnadsbrott av krigsman var straffet fängelse eller straffarbete i högst ett år eller vid vissa förmildrande omständigheter disciplinstraff. Vid försvårande omständigheter fanns möjligheter till straffhöjning. För lydnadsbrott av annan än krigsman var straffet fängelse i högst sex månader eller i ringa fall disciplinstraff. Tjänstefel bestraffades med disciplinstraff eller vid svårare brott fängelse i högst sex månader.

1948 års reform innebar bl. a. att strafflagen för krigsmakten upphävdes och bestämmelser om militära brott infördes i två särskilda kapitel i den då gällande strafflagen (26 och 27 kap.). I samband härmed erhöll de särskilda straffbestämmelserna för brott av krigsmän i huvudsak

den lydelse de alltjämt har. Den vid 1962 års riksdag antagna brottsbalken innebar att brotten av krigsmän överflyttades till 21 och 22 kap. samt att straffsatserna anpassades till brottsbalkens påföljdssystem.

Frågan om s. k. samvetsömma värnpliktigas behandling i straffrättsligt hänseende har länge varit föremål för uppmärksamhet. Redan år 1902 utfärdades bestämmelser som medgav värnpliktiga att i vissa fall slippa övas i bruk av vapen. År 1920 tillkom den första lagen i ämnet, som år 1925 ersattes med en ny lag. Enligt denna kunde för vapenfri tjänst åberopas inte blott religiös övertygelse utan också etiska betänkligheter. Enligt båda lagarna kunde värnpliktig få tillstånd att antingen tjänstgöra vid krigsmakten utan att övas i vapnens bruk eller utföra civilt arbete för statens räkning. Efter en lagändring år 1940 kunde civilt arbete åläggas vapenfria värnpliktiga såväl inom försvaret som eljest för statens räkning. År 1925 trädde också en särskild lag om straff för vissa förbrytelser i tjänsten av vissa värnpliktiga i kraft. Enligt denna lag, som var tillämplig på sådana vapenfria värnpliktiga vilka ej lydde under strafflagen för krigsmakten, var straffet för vägran att lyda arbetsbefälets befallning böter eller vid försvårande omständigheter fängelse i högst ett år. En särskild straffbestämmelse för tjänstefel upptog böter eller i synnerligen försvårande fall fängelse i högst sex månader.

På grundval av ett betänkande (SOU 1942:15) avgivet av särskilda sakkunniga tillkom år 1943 en lag om vapenfria värnpliktiga och en ny lag om straff för förbrytelser i tjänsten av vissa vapenfria värnpliktiga. I betänkandet diskuterade de sakkunniga den straffrättsliga behandlingen av vapenfria värnpliktiga och anförde bl. a. att frihetsstraff inte var någon lämplig form för statens reaktion mot insubordinationsbrott, som inte hade annan grund än samvetets bud. De sakkunniga ansåg dock inte att straff kunde undvaras beträffande dem som, sedan deras ansökan om vapenfri tjänst avslagits, likväl vägrade fullgöra ålagd tjänstgöring; avslaget på framställningen hade ju meddelats sedan det utretts att den värnpliktiges ställningstagande ej var betingat av samvetsskäl. Än mindre fann de sakkunniga skäl att ömma för dem som vägrade fullgöra vapenfri tjänst. De sakkunniga behandlade även frågan om en särskild strafform för värnpliktsvägran men fann ej att omständigheterna motiverade en så genomgripande reform. De sakkunniga föreslog därför endast formella jämkningar av gällande lag.

I syfte att bl. a. åstadkomma större rättvisa i allmänhet mellan olika vapenfria värnpliktiga föreslogs i prop. 1943:18 att straffet för ordervägran i normalfallet skulle vara fängelse i högst sex månader samt vid ringa brott dagsböter. Vid synnerligen försvårande omständigheter föreslogs ett straffmaximum av straffarbete i högst ett år. Andra lagutskottet fann i sitt av riksdagen godkända betänkande (2LU 1943:12) ej anledning till erinran häremot.

I fråga om de vapenfrias tjänstgöringsförhållanden innebar 1943 års lagstiftning att de tjänster, till vilka vapenfria värnpliktiga skulle uttagas, närmare specificerades.

Frågan om behandlingen av de vapenfria värnpliktiga aktualiserades i

riksdagen under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet i anledning av motioner, och år 1964 tillsattes en utredning rörande vapenfria värnpliktiga, vars betänkande (SOU 1965:71) låg till grund för den nuvarande lagen om vapenfri tjänst. I prop. 1966:107 med förslag till lag om vapenfri tjänst m. m. anförde departementschefen bl. a. att medlemmar av sekten Jehovas vittnen, som kan antagas inte komma att fullgöra någon form av tjänsteplikt, inte bör kallas in till tjänstgöring. Departementschefen förordade att Kungl. Maj:t från fall till fall skall besluta om medlem av sekten bör kallas in. Beträffande straffbestämmelserna påpekade departementschefen att, eftersom vägran att lyda givna order i praxis bedömts som grovt tjänstefel, någon motsvarighet till bestämmelsen i 21 kap. 1 § brottsbalken ej hade ansetts nödvändig.

Vid riksdagsbehandlingen av propositionen hemställdes i ett par i anledning av propositionen väckta motioner (I:733 och II:902) om utredning angående straffpåföljderna för värnpliktig som vägrar fullgöra vapenfri tjänst. Andra lagutskottet föreslog i sitt av riksdagen godkända betänkande (2LU 1966:45) att motionsyrkandena inte måtte föranleda någon riksdagens åtgärd samt lämnade i propositionen framlagda förslag utan erinran.

Med anledning av en interpellation vid 1970 års riksdag om bl. a. särskild brottsrubricering för totalvägran anförde chefen för försvarsdepartementet att det ej fanns skäl överväga att införa en ny straffbestämmelse, avseende endast värnpliktsvägran och med särskild brottsrubricering.

I två vid årets riksdag väckta motioner (1973:636 och 1973:1114) har hemställts om en översyn av vapenfrilagen. I motionen 1973:636 har också begärts en översyn av tillämpningsföreskrifterna till lagen.

Försvarsutskottet har i sitt av riksdagen godkända betänkande i anledning av motionerna (FöU 1973:7) föreslagit riksdagen att avslå motionen 1973:636 samt att som sin mening ge Kungl. Maj:t till känna vad utskottet med anledning av motionen 1973:1114 har uttalat om en översyn av vapenfrilagen.

I betänkandet har anförts bl. a. följande:

Enligt vad utskottet inhämtat har arbetsmarknadsstyrelsen f. n. svårigheter att med gällande regler, bl. a. i fråga om kostnadsansvaret, placera de vapenfria tjänstepliktiga till utbildning och tjänstgöring. Detta är särskilt allvarligt med hänsyn till att vapenfrinämnden nu har hög kapacitet. En del av den tidigare arbetsbalansen i nämnden riskerar att återkomma som balans i arbetsmarknadsstyrelsen. Vidare är det olyckligt om lämplig tjänstgöring inom t. ex. vårdsektorn inte kan erbjudas den som har särskild fallenhet för utbildning inom denna sektor.

Ehuru det enligt utskottets mening inte finns anledning till erinran mot de nu gällande principerna för tillstånd att fullgöra vapenfri tjänst eller mot vapenfrinämndens tillämpning av vapenfrilagen anser utskottet, mot den ovan angivna bakgrunden, att det är lämpligt att nu granska erfarenheterna av vapenfrilagen och dess tillämpning.

Översynen bör givetvis utgå från strävan att nå bästa möjliga säkerhet för en rättvis tillämpning av gällande regler. Den bör bl. a. avse de

förhållanden som är bestämmande för arbetsmarknadsstyrelsens möjligheter att finna lämplig utbildning och tjänstgöring för de vapenfria. Beträffande tjänstgöringsområdena bör klart samhällsnyttig verksamhet i regel kunna anses hänförlig till totalförsvaret i vid bemärkelse. Civilförsvaret och andra väsentliga delar av det civila totalförsvaret bör dock liksom hittills prioriteras vid tilldelning av vapenfria tjänstepliktiga.

Utskottet

I motionen framförs önskemål om en översyn av påföljdssystemet vid totalvägran av värnpliktig.

Motionärerna ifrågasätter inte värnpliktslagens grundläggande principer men framhåller att fängelse ej kan anses som en lämplig påföljd för de i regel unga personer vilka av samvetsskäl vägrar fullgöra tjänst vid krigsmakten eller vapenfri tjänst. De anser därför att fängelse som påföljd för totalvägran bör ersättas med någon form av bötesstraff.

Som framgår av den ovan lämnade redogörelsen är totalvägran av värnpliktig, som är skyldig att tjänstgöra vid krigsmakten, att bedöma enligt brottsbalkens regler om lydnadsbrott och grovt tjänstefel medan straffbestämmelser för vapenfria tjänstepliktiga upptagits i lagen om vapenfri tjänst. För lydnadsbrott är stadgat disciplinstraff eller fängelse i högst ett år. För grovt tjänstefel enligt 21 kap. 18 § brottsbalken eller 16 § lagen om vapenfri tjänst skall dömas till fängelse i högst ett år. Av hänsyn till allmän laglydnad bestämmes i praxis straffet för totalvägran till fängelse; endast undantagsvis kommer annan påföljd i fråga.

Det svenska militära försvaret bygger på allmän värnplikt. Värnpliktens bärande idé är att försvaret utgör en hela folkets angelägenhet och att försvarsbördan skall fördelas så likformigt och rättvist som möjligt. Den särskilda lagstiftningen till förmån för dem som hyser samvetsbetänkligheter mot den egentliga värnpliktstjänstgöringen innebär ett undantag från denna princip och är betingad av respekt för individens åsiktsfrihet.

Liksom motionärerna vill utskottet inte ifrågasätta grundprinciperna för värnpliktstjänstgöringen, vilkas upprätthållande kräver att någon form av kännbar reaktion följer på underlåtenhet att fullgöra värnplikten. Att helt slopa påföljden för totalvägran eller endast utkräva ett relativt lindrigt straff skulle enligt utskottets mening kunna fresta många att av andra skäl än djupa samvetsbetänkligheter vägra fullgöra värnpliktstjänstgöring. Mot ett bötesstraff talar även rättvisesynpunkter.

Å andra sidan kan ifrågasättas om fängelsestraff utgör en lämplig reaktionsform mot gärningar som är betingade av djupt religiösa eller moraliska betänkligheter. Mot fängelsepåföljd talar också att de, som gör sig skyldiga till totalvägran, ofta är så unga att brottsbalkens regler om restriktivitet vid ådömande av fängelse formellt blir tillämpliga på dem. Beaktas bör även att en viss grupp av totalvägrare, nämligen medlemmarna av sekten Jehovas vittnen, regelmässigt frikallas från all tjänstgöringsskyldighet och således undgår straffansvar.

Försvarsutskottet (FöU 1973:7) har nyligen i ett av riksdagen godkänt

betänkande föreslagit en översyn av vapenfrilagens bestämmelser om de vapenfria tjänstepliktigas tjänstgöringsförhållanden. Med hänsyn härtill och mot bakgrund av vad som ovan anförts finner utskottet inte anledning motsätta sig motionärernas önskemål att jämväl reaktionsformerna vid totalvägran av värnpliktiga och vapenfria tjänstepliktiga blir föremål för utredning.

Utskottet hemställer

att riksdagen i anledning av motionen 1973:1082 ger Kungl. Maj:t till känna vad utskottet anfört rörande översyn av påföljden vid totalvägran av värnpliktiga och vapenfria tjänstepliktiga.

Stockholm den 27 mars 1973

På justitieutskottets vägnar
ASTRID KRISTENSSON

Närvarande: fru Kristensson (m), fröken Bergegren (s), fröken Mattson (s), herrar Ernulf (fp), Jönsson i Malmö (s), Johansson i Växjö (c), Nygren (s), Westberg i Ljusdal (fp), fru Hjelm-Wallén (s), fru Bergander (s), herrar Schött (m), Mäbrink (vpk), Fransson (c), Alf Pettersson i Malmö (s) och Stjernström (c).

GOTAB 73 3455 S Stockholm 1973